

Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2023, 597-636

Belâğatin, İnsanın Ruhsal Durumlarını Yansıtmasına Kur'an'dan Bir Örnek: (الم) E-Lem Soru Kalıbının Kur'an'da İspatlama, Hatırlatma ve Eleştirme Maksatlı Kullanımı

Zeynep Ceran

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi,

Tefsir Anabilim Dalı

Assistant Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology,

Department of Tafsir

Sivas, Türkiye

zceran@cumhuriyet.edu.tr

orcid.org/0000-0002-7975-0781

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Temmuz / July 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Ekim / October 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı/ Issue: 21 Sayfa /Page: 597-636.

Atıf / Cite as: Ceran, Zeynep. "Belâğatin, İnsanın Ruhsal Durumlarını Yansıtmasına Kur'an'dan Bir Örnek: (الم) E-Lem Soru Kalıbının Kur'an'da İspatlama, Hatırlatma ve Eleştirme Maksatlı Kullanımı [An Example from the Qur'an of Rhetoric to Reflect Spiritual Conditions: The Use of (الم) E-lem Question Pattern in the Qur'an with the Purpose of Proving, Reminding and Criticising]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 21 (December 2023): 597-636.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1330707>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amaiald>

An Example from the Qur'an of Rhetoric to Reflect Spiritual Conditions: The Use of (ﻻ) *E-lem* Question Pattern in the Qur'an with the Purpose of Proving, Reminding and Criticising

Abstract

The Quran appeals to the spiritual structure of the person whom it aims to bring together with the truth, which consists of elements such as perception, thinking and feeling, and which largely determines his readiness to embrace the revelation. The narrative style of the Quran, which is based on this structure, virtually integrates the inherent characteristics of the human being with the unique rules of the science of rhetoric, which aims to convey the words to the acceptor in the most accurate and effective way. Based on this integrity, the rhetoric and spiritual structure need to be analyzed together to clarify both the emotional state of man, who is under the great responsibility of being divine interlocutor, and the communication method followed by the Almighty Creator, who is aware of this emotional state with his unlimited knowledge. Therefore, in academic studies, in addition to revealing the grammatical features of the rhetoric of divine revelation that directly appeal to the mind, its interaction with human spiritual states is of great importance in correctly understanding the revelation of the Qur'an and conveying it to humanity. This means that rhetoric should be evaluated on a broader platform.

Knowing the formal features of the Qur'anic rhetoric and how these features reflect the spiritual structures of people in different environments and conditions is important for all people who deal with the Qur'an both in an academic context and in daily life. In our article, we wanted to present the eloquence-spiritual structure relationship, which we believe is very important for the correct understanding of the Quran but is not touched upon enough in tafsir studies, through the example of a question pattern in which the 'hamza' functions as istifham (ﻻ). As it is known, the use of some istifham prepositions in Arabic in a way that does not contain a question meaning, that is in a way that reflects a spiritual state or provides a direction rather than asking for an answer, is among the styles of the Quran and (ﻻ) question pattern is among the istifham prepositions that fulfill a function other than their own lexical meaning. In this study, we focused on the question of how using the phrase (ﻻ) outside its literal meaning to exemplify the kind of relationship we are talking about can affect the mood of the

accepter while perceiving the message. Although the meaning of the phrase (س) in the Quran is wide enough to be examined from different perspectives, we limited our study to its use for the purposes of proving, reminding, and criticizing. In this limitation, we proceeded from the assumption that being convinced of the truth, remembering what you have forgotten, and recanting from mistakes through justified criticism are basic virtues that bring people closer to revelation. Our preference as a method is to explain the grammatical features that constitute the basis for the use of the (س) form in rhetoric, based on lexical sources and the works of the ulūmu'l-Qur'an, and then to explain the guiding effect of these features on the human soul within the framework of the interpretation of sample verses. In choosing the example, we based the verse on the fact that it has a content that highlights the distinct and frequently experienced spiritual states of man, and we referred to similar verses on the subject in the footnotes.

We received help from various sources, especially three basic commentaries, regarding the explanations of the verses. Taking into account the context of the verses, we included the chronology of the style in the Meccan and Madani senses, as well as subject classification such as belief, deeds and morality. The finding that the verses in which the question form (س) is used are mostly Meccan led us to the conclusion that choosing a style that directly affects the spiritual structure of man is compatible with the main subjects of the Meccan suras. Because Meccan surahs aim first to transform man's emotional world and then his visible behavior. The use of the mentioned question pattern in the Medina surahs, which focus on behavioral structuring as well as including different emotional states, shows that a transformation that encompasses all spiritual and physical aspects of the human being is aimed. As a matter of fact, when we took into account the context of the verses, we realized that the use of the question form (س) for both proof, reminder and criticism purposes correct the misconceptions about faith and life vision, brings up the errors or deviations in behavior and replaces them with new behavioral patterns.

In the verses where the question form (س) is used, there is a spiritual shaking, focusing the attention and making the person confess the truth to himself. It is intended to overcome emotional states such as ignoring, trying to forget, and denying the past, which would result in opposing the divine truth, by leaving the person alone with his own reality. Thus, the state of contemplation that a person

needs to make his life more meaningful and valuable is supported by a guiding question pattern. We think that the fact that the pattern is mentioned in both Meccan and Medinan verses, that is it takes place in two basic periods of the revelation process, indicates that this state of questioning should permeate every moment of life. As a result, these analyzes we have carried out regarding the style of the Quran through the (ل) pattern have led us to the fact that the science of rhetoric has value not only on its linguistic dimension but also on the spiritual states of man that manifest themselves in different environments and conditions. We hope that our article will contribute to academic studies on evaluating the rhetoric of the divine word from different perspectives.

Keywords: Tafseer, The Qur'an, Question Pattern of (ل), Proving, Reminding, Criticising.

Belâgatın, İnsanın Ruhsal Durumlarını Yansıtmasına Kur'an'dan Bir Örnek: (ل) E-Lem Soru Kalıbının Kur'an'da İspatlama, Hatırlatma ve Eleştirme Maksatlı Kullanımı

Öz

Kur'an, hakikatle buluşturmayı hedeflediği insanın algılama, düşünme, hissetme gibi unsurlardan oluşan ve vahyi benimseme konusundaki hazırbulunuşluğunu büyük oranda belirleyen ruhsal yapısına hitap etmektedir. Kur'an'ın bu yapıyı esas alan anlatım üslubu, sözün muhataba en doğru ve en etkili biçimde ulaştırılmasını amaç edinen belâgat ilminin kendine has kuralları ile insanın içsel özelliklerini adeta bütünleştirmektedir. Bu bütünlükten hareketle hem ilâhî muhataplığın büyük sorumluluğu altındaki insanın duygu durumunun hem de sınırsız ilmiyle bu duygu durumunun farkında olan Yüce Yaraticının izlediği iletişim yönteminin netlik kazanabilmesi belâgat ile ruhsal yapının birlikte analiz edilmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla akademik çalışmalarda ilahî vahyin belâgatinin doğrudan akla hitap eden dilbilgisel özelliklerinin yanı sıra insanın ruhsal durumları ile etkileşiminin ortaya konması, Kur'an vahyinin doğru anlaşılıp insanlığa aktarılmasında büyük öneme sahiptir. Bu ise belâgatın daha geniş bir platformda değerlendirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

Kur'an belâgatinin şekli özellikleri ile bu özelliklerin insanın farklı ortam ve şartlarda sahip olduğu ruhsal yapıları nasıl yansıttığının bilinmesi gerek

akademik bağlamda gerekse günlük yaşamda Kur'an'la muhatap olan tüm insanlar için önemlidir. Makalemizde, Kur'an'ın doğru anlaşılmasında çok önemli olduğu halde tefsir çalışmalarında yeterince değinilmediği kanaatine vardığımız belâgat-ruhsal yapı ilişkisini hemzenin istifham işlevi gördüğü (ۛ) soru kalıbı örneğinde sunmak istedik. Bilindiği üzere Arapçadaki bazı istifham edatlarının soru anlamı içermeyecek, yani bir cevap istemekten ziyade ruhsal bir durumu yansıtmaya ya da bir yönlendirme gerçekleştirecek şekilde kullanılması Kur'an'ın üslupları arasındadır ve kendi lügavî anlamı dışında bir işlevi yerine getiren istifham edatları arasında (ۛ) soru kalıbı da yer almaktadır. Biz de bu çalışmamızda, bahsettiğimiz türden ilişkiyi örneklendirmek üzere (ۛ) kalıbının gerçek anlamı dışında kullanılmasının muhatabın mesajı algılama esnasındaki ruh hallerini nasıl etkileyebileceği sorusuna odaklandık. (ۛ) kalıbının Kur'an'daki anlam alanı, farklı açılardan incelenebilecek kadar geniş olmakla birlikte çalışmamızı onun ispatlama, hatırlatma ve eleştirme maksadıyla kullanımı ile sınırlandırdık. Bu seçimde hakikate ikna olmanın, unuttuğunu hatırlamanın ve haklı eleştiriler vesilesiyle yanlıştan dönmenin insanı vahye yakınlaştıran temel erdemler olduğu ön kabulünden hareket ettik. Yöntem olarak tercihimiz ise (ۛ) kalıbının belâgatteki kullanımına esas teşkil eden dilbilgisel özelliklerin lügavî kaynaklardan ve ulûmu'l-Kur'an eserlerinden hareketle aktarılmasının ardından bu özelliklerin insan ruhu üzerindeki yönlendirici etkisinin örneklem ayetlerin tefsiri çerçevesinde açıklanmasıdır. Örnek seçiminde ise ayetin insanın belirgin olan ve sıkça yaşanan ruhsal hallerini öne çıkarıcı bir içeriğe sahip olmasını esas aldık ve konuyla ilgili benzer ayetlere dipnotlarda atıfta bulunduk.

Ayetlere getirilen açıklamalar noktasında üç temel tefsir başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan yardım aldık. Ayetlerin siyak ve sibakını göz önüne alarak üslubun Mekkî ve Medenî anlamda kronolojisine ve ayrıca itikad, amel, ahlâk gibi konu sınıflandırmasına yer verdik. (ۛ) soru kalıbının kullanıldığı ayetlerin çoğunlukla Mekkî olduğu bulgusu bizi insanın ruhsal yapısını doğrudan etkileyen bir üslubun tercih edilmesinin Mekkî surelerin ana konularıyla ne kadar uyumlu olduğu sonucuna götürdü. Zira Mekkî sureler öncelikle insanın duygu dünyasını, ardından onun görünür davranışlarını dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bahsi geçen soru kalıbının farklı duygu durumlarına da yer vermekle birlikte davranışsal yapılanmayı merkezine alan Medenî surelerde de kullanılması, insanın ruhsal ve fiziksel tüm yönlerini kuşatan bir dönüşümün hedeflendiğini

göstermektedir. Nitekim ayetlerin bağlamını dikkate aldığımızda, (ﷻ) soru kalıbının gerek ispat gerekse hatırlatma ve eleştirme maksatlı kullanımının insanda inançla ve hayat tasavvuruyla ilgili yanlışları düzelttikten sonra davranıştaki hataları veya sapmaları gündeme getirdiğini ve bunları yeni davranış kalıplarıyla değiştirdiğini fark ettik.

(ﷻ) soru kalıbının geçtiği ayetlerde bir ruhsal sarsma, dikkatleri odaklama ve gerçeği kişinin kendisine itiraf ettirme söz konusudur. İlahî hakikate karşı çıkma sonucunu doğuracak görmezden gelme, unutmaya çalışma, geçmişini inkâr gibi duygu durumları, insanı kendi gerçeğiyle baş başa bırakmak suretiyle aşılmak istenmiştir. Böylece insanın kendi yaşamını daha anlamlı ve değerli kılmak için ihtiyaç duyduğu tefekkür hali, yönlendirici bir soru kalıbıyla desteklenmiş olmaktadır. Kalıbın hem Mekki hem de Medeni ayetlerde geçmesinin, yani nüzul sürecinin iki temel döneminde yer almasının söz konusu sorgulama halinin hayatın her anına nüfuz etmesi gerektiğine işaret ettiği kanısındayız. Sonuç olarak (ﷻ) kalıbı üzerinden Kur'an'ın üslubuna dair gerçekleştirdiğimiz bu analizler bizi belâgat ilminin lügavî boyutu yanı sıra insanın farklı ortam ve şartlarda kendini gösteren ruhsal halleri üzerinde bir değer taşıdığına götürmüştür. Makalemizin ilahî kelama ait belâgatın farklı açılardan değerlendirilmesine yönelik akademik çalışmalara katkıda bulunmasını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, (ﷻ) Soru Kalıbı, İspatlama, Hatırlatma, Eleştirme.

Giriş

Sebepsiz kuş uçmaz sözü, konu insan davranışları olduğunda dikkate değer bir haklılık payına sahiptir. Ne olduğu dışardan anlaşılabilir ya da anlaşılmasını insanın tüm tutum ve davranışlarının arkasında yönlendirici etkenler bulunmaktadır. İnsanın dünya hayatı boyunca sergilediği tutum ve davranışlarını vahyin özündeki mesajla uyumlu olacak şekilde düzenlemeyi, değiştirmeyi ya da dönüştürmeyi hedefleyen Kur'an'ın söz konusu etkenlerden ya da sebeplerden bağımsız bir üslup takip etmesi düşünülemez. Tam da bu noktada Kur'an'ın ilâhî hakikatle insanı

buluşturduğu eşsiz anlatım üslubunu ifade eden belâgat ile insan ruhunun çeşitli yönleri arasındaki ilişki gündeme gelmektedir. Çalışmamız Kur'an'ın anlaşılmasında kilometre taşı konumundaki belâgat kuralları ile insanın ruhsal yapısı arasındaki ilişkinin mahiyetine odaklanmıştır. Bu amaçla Kur'an belâgati içerisinde yer alan ve soru formatında olduğu halde cevap talebi taşımayan (ﷻ) ifadesi örneklüğünde belâgatin muhatapların duygu ve düşüncelerini hem yansıttığını hem de onları etkilemesinin izlerini sürecektir; sözünü ettiğimiz ilişkiyi Kur'an'ın ispatlama, hatırlatma ve eleştirme üslubu üzerinden ortaya koymaya çalışacağız. Bu ilişkide (ﷻ) soru kalıbının belâgatteki kullanımına esas teşkil eden dilbilgisel özelliklerini açıklamaya öncelik vereceğiz. (ﷻ) soru kalıbının dilbilgisel özelliklerini lügavî kaynaklardan ve ulûmu'l-Kur'an eserlerinden hareketle aktardıktan sonra söz konusu ilişkiyi örneklem olarak seçtiğimiz ayetler çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Bu seçimde ayetin belirli olay ya da olaylar üzerinden insanın çeşitli duygu ve düşüncelerine işaret eden bir içeriğe sahip olmasını esas alacağız. Ayetlere getirilen açıklamalar noktasında ise Kur'an'ın ilk muhataplarının ayetleri nasıl anladıklarını rivayetler çerçevesinde ortaya koyan Taberî tefsiri, ayetlerdeki dilbilgisel özelliklere vurgu yapan Zemahşerî tefsiri ve ayetlerdeki düşünsel derinlikleri ifade eden Razî tefsiri temel kaynaklarımız olacaktır. Çalışmamızda, yaşananlara bağlı olarak gelişen farklı ruh hallerini yansıttığı açısından ayetlerin Mekki ve Medeni şeklindeki kronolojisine de yer vereceğiz.

Konuyla ilgili literatür taramasında Arapça'daki istifham edatlarının anlam özelliklerine dair çalışmalara ulaşmakla birlikte belâgatin insanın ruhsal durumlarını nasıl yansıttığını ve özellikle (ﷻ) soru kalıbının bu ilişkiyi örneklendirmesini doğrudan konu alan bir araştırmaya rastlamadık. Fakat Muhammad Kahalafallah'ın kaleme aldığı ve Ömer Kara'nın Türkçe'ye tercüme ettiği "Belâgat'ın Sırlarında Abdülkahir'in Teorisi: Psikolojik Bir Yaklaşım" başlıklı bir makalede Kur'an'ın edebî yönü ile insanın ruhsal halleri arasında belirgin bir ilişki bulunduğu teorisi tartışılmaktadır. Bazı çalışmalarda ise örneğin Alican Dağdeviren'in *Kur'ân-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar* adlı doktora tezinde ve Mustafa Kayapınar'ın *Hemze ve Hel İstifham Edatlarının Kur'an'ı Kerim'de*

Nahiv ve Belagat Açısından Kullanımı adlı yüksek lisans tezinde ve yine aynı müellifin *Belâgatta Talebî İnşâ* adlı eserinde söz konusu ilişkinin varlığından ve bazı örneklerinden bahsedilmektedir. Makalemizde yeri geldikçe bu çalışmalarda ulaşılan sonuçlara atıfta bulunacağız. Makalemizin belâgat kapsamındaki kullanımlar ile insanın duygu ve düşünce dünyası arasındaki muhtemel bağlantılara dair çalışmalara katkıda bulunmasını, (ل) soru kalıbı örneğinde kuracağımız ilişkinin farklı yapılar üzerinden daha da geliştirilmesini ümit ediyoruz.

1. (ل) Soru Kalıbının Belâgatteki Kullanımına Esas Teşkil Eden Dilbilgisel Özellikleri

Farklı tanımları yapılabilmekle beraber belâgat ilmi, isminde geçen *b-l-ğ* fiil kökünün *ulaşmak* anlamından dolayı "bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesi" olarak açıklanmaktadır.¹ Bahsi geçen tanımları Kur'an açısından değerlendirecek olursak belâgatın aşkın bir hakikatin yani ilahî mesajın muhataplara en uygun şekilde ulaştırılması anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Bunun gerçekleşmesinde mesajı gönderenin kastettiği anlam kadar o anlamı en güzel şekilde ifade edecek kelime ve yapıların kullanılması ve muhatapın onu alma yetkinliğini etkileyen ruh hali de önemlidir.² Dolayısıyla belâgat hem bir ilmi hem de bir melekeyi yani potansiyel gücü ifade etmektedir.³ Kur'an'ın insanlara aktarmayı hedeflediği hakikatlerin onlara aslı haliyle ulaşabilmesi için de bu üç unsurun aynı anda sağlanabilmesi gerekir. Bu zorunluluktan dolayı belâgat ile ruhsal yapı arasındaki ilişkinin tahlil edildiği çalışmalarda, ulaştırılmak istenen mesajın kendi içeriği yani muhatap kitleyi tam olarak neye yönlendirdiği, bunu yaparken kullandığı kelime ve kalıpların anlam analizi ve nihayet bu iki unsur ile insanın

¹ Şerif Ali b. Muhammed Cürçânî es-Seyyid, *Kitâbu't-Tarîfât* (İstanbul: İhtar Matbaası, 1308/1891), "belâgat", 25. Hulusi Kılıç, "Belâğât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380.

² Muhammed Khalafallah, "Belâğât'ın Sırları'nda Abdülkahir'in Teorisi: Psikolojik Bir Yaklaşım", çev. Ömer Kara, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/17 (Bahar 2011), 629-630.

³ Cürçânî, *Kitâbu't-Tarîfât*, 25.

ruhsal halleri birlikte ele alınmalıdır.⁴ Biz de çalışmamıza Kur'an'da insanın çeşitli ruhsal durumlarını yansıtan ve insanı belirli bir hale yönlendiren ayetler içerisindeki etkin konumu hasebiyle örnek yapı olarak seçtiğimiz (هل) soru kalıbının dilbilgisel özelliklerini açıklayarak başlamak istiyoruz.

Şekil bakımından (هل) ifadesi örneğin üçüncü tekil şahıs üzerinden “-madı mı? -medi mi?” olarak tercüme edilebilecek geçmiş zamanın olumsuz soru kalıbıdır. Aslında bu kalıp, geçmiş zamanda meydana gelme ihtimali olan bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini olumsuz cümle yapısı üzerinden açığa çıkarma maksadıyla sorulmaktadır.⁵ Soruya verilen cevaba göre olayın gerçekleştiği veya gerçekleşmediği ortaya konmaktadır.⁶ Fakat belâgat açısından (هل) kalıbı salt bir cevaba ulaşmanın çok ötesinde anlamlar ve işlevler için kullanılmaktadır.⁷ Hatta kalıbın ilk işlevi dışında kullanıldığı durumlarda muhatabın zihninde sıradan bir soruya cevap almaktan çok daha etkili sorgulamalara imkân sağladığını söylememiz mümkündür.

Hemen bütün dillerde var olan soru kalıplarının yeni bir bilgiye ulaşmak üzere değil, zaten bilinen hakikati teyid edici bir anlatım üslubu olarak kullanılması Arapçadaki (هل) soru kalıbı için de geçerlidir. Aslında bu tür kullanımlarda kelimenin ya da ifadenin temel anlamından ziyade bir mesajı aktarım hedefi içerisindeki işlevi ön plana çıkmaktadır.⁸

---

⁴ Khalafallah, “Belâgat’ın Sırları’nda Abdülkahir’in Teorisi: Psikolojik Bir Yaklaşım”, 630.

⁵ Ebû Bekr Abdükâhir b. Abdirrahman b. Muhammed Cürçânî, *Dalâilu’l-İcâz* (Kahire: Dâru’l-Medenî, 1992), 97; İbn Hişam el-Ensârî, *Mugni’l-Lebib an Küttübi’l-Eâib*, thk. Mazîn el-Mübarak vd. (Beirut: Daru’l-Fikr, 1992), 365; Vecdi Akyüz, *Arapça’da Fiil Kipleri ve Yardımcıları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 71.

⁶ Abdurrahman b. Ebîbekr Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Mustafa Rîyb el-Buğâ (Dimeşk: Dâru’l-Ulûmi’l-İnsaniyye, 1993), 1/142.

⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/463; Mustafa Kayapınar, *Belâgatte Talebî İnşâ* (Epub: İksad Publishing House, 2021), 247.

⁸ Ebu’l-Feth Osman İbn Cinnî, *Sırru Sanâati’l-İrab* (Beirut: Dâru’l-Kalem, 1993), 2/448; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/142.

Bahsettiğimiz soru kalıbı Kur'an'da, şüphe duyulan hakikati ispatlama, unutulana ya da fark edilemeyi hatırlatma, görmezden gelinip inkâr edileni yeniden öne çıkararak bu tavrı eleştirme gibi işlevleri yerine getirmektedir.⁹ Soru formatı taşımayan bir cümle ile bu anlamlar sağlanabilecek iken Kur'an'da soru ifadesinin kullanılması, muhatabı ilahî vahyin benimsenebilmesi için gerekli ruh haline yöneltmek için olsa gerektir. Bu aslında bir tür ruhsal kıvama getirme hali olarak düşünülebilir.

(ﷻ) soru kalıbının geçtiği ayetlerde soru cümlesinin öznesi, verilen mesajın içeriğine göre değişmektedir. Örneğin Allah'ın kudretinin ispatlandığı ve tarihsel bir gerçekliğin hatırlatıldığı ayetlerde "... görmedin mi?" şeklinde doğrudan muhatabın kendisi özne olarak seçilmiştir.¹⁰ Allah'a dair bir hakikati inkârın eleştirildiği ayetlerde geçen "... bilmiyor mu?", "... bilmez mi?" şeklindeki yüklemelerde özne gâib şahıstır.¹¹ Bununla birlikte Allah'ın ahirette insanları yeniden diriltmesinin ispatlandığı ayetlerde, insana bahşedilen lütfun hatırlatıldığı ayetlerde ve nimetle birlikte gelen sorumluluğu inkârın eleştirildiği ayetlerde ise özne bizzat Allah'tır. Görüldüğü üzere ispatlama, hatırlatma ve eleştirme anlamı içeren kullanımlarda bu anlamlara konu olan unsurların birisinde özne insan iken diğerinde mutlaka Allah'tır. Kanaatimizce bu durum (ﷻ) soru kalıbının kullanıldığı ayetler vesilesiyle yansıtılan veya yaşatılan ruhsal hallerde hem insana hem Allah'a yer verildiğine, ruhsal dönüşüm sürecini başlatan Allah olmakla birlikte sağlıklı bir sonuca ulaşmada insanın tamamen pasif olamayacağına işaret etmektedir. Özne farklılığının insanın ruhsal durumları ile bağlantısını çalışmamızın ilerleyen bölümlerine bırakarak, öncelikle (ﷻ) soru kalıbının aslî işlevi dışındaki kullanımının Kur'an'ın ispatlama üslubu içerisindeki yerini incelemek istiyoruz.

---

⁹ Bedruddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi' Arabiyye, 1957), 4/132; Abdurraûf Saîd Abdulganî el-Lebedî, *Hemzetü'l-İstifhâm fi'l Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: y.y., 1992), 97.

¹⁰ Bu kullanımın geçtiği örnek ayet için bk. el-Furkân 25/45.

¹¹ Bu kullanımın geçtiği örnek ayet için bk. el-Alak 96/14.

2. (س) Soru Kalıbının Kur'an'ın İspatlama Üslubu İçerisindeki Yeri

(س) soru kalıbının geçmişe yönelik sorma anlamı dışındaki kullanım alanları arasında insana veya hayata dair küllî bir hakikatin ispatlanması yer almaktadır.¹² Bu türden hakikatlerin ispatlanması son derece önemlidir, zira gerek cahiliye döneminde gerekse sonraki dönemlerde bazı insanların hayatı Allah'ın koyduğu yasalara göre düzenlemeyi reddetmelerinde hakikati benimseyememe şeklinde tezahür eden ruh halleri etkilidir. Kur'an'da "... onların çoğu inanmazlar." şeklinde bitirilen ayetlerde bu hale işaret edilmektedir.¹³ Bahsi geçen benimseyememe hali öncelikle hayata hâkim olabilme gücüne ve dolayısıyla yasa koyabilme yetisine sahip yegâne gücün Allah olduğunu kendine kabul ettirememekten kaynaklanmaktadır. Bu insanları Allah'ın yasalarına başkaldırmaya ve hayatı kendisi gibi yaşamayanlara karşı şiddet uygulamaya kadar götüren bir diğer sebep ise ölümden sonra tekrar dirilmeyi ve bu yeni âlemde önceki yaptıklarından hesaba çekilmeyi kabullenememektir. Nitekim bu kimseler Nebe suresinin ilk ayetinde vurgulandığı üzere aynı hakikati dile getirmiş tüm peygamberlere ve şahit oldukları delillere rağmen büyük haberi yani kıyameti ve yeniden dirilmeyi hâlâ tartışmaktadırlar.¹⁴ Kişinin kendisini hayatının tek hâkimi gibi algılaması ona geçici bir özgüven sağlasa da tüm mutluluklarını ve hedeflerini sınırlı bir zaman dilimine sığdırmak zorunda kalmak ve ne kadar sağlıklı, zengin, güçlü olunursa olunsun nihayetinde ölümden kurtulmanın imkânsızlığı gerçeği ruha son derece ağır gelmektedir. Bu bakımdan (س) soru kalıbı yine bir sorudan ziyade insana kendi gerçeğini ısrarla göstererek bahsettiğimiz ağır ruh haline girmemenin, girdiyse ondan kurtulmanın yolunu açmaktadır.

Kur'an belâgati kapsamında, Allah'ın sınırsız kudretini ve insanları yepyeni bir âlemde yeniden dirilteceğini ispatlamanın yollarından birisi

¹² Suyûtî, *el-İtkân*, 1/463.

¹³ Örnek ayetler için bk. el-Maide 5/49; Yusuf 12/106.

¹⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001), 24/9-10; Fahrüddîn Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)* (Beirut: Daru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1990), 22/410.

konumundaki (ﷻ) soru kalıbı, ruhsal yapının temel unsurlarından olan akla doğrudan hitap eden *burhan* ve *cedel* yöntemi içerisinde değerlendirilebilir. Fakat Kur'an'ın uyguladığı cedel yöntemi mantıkta uygulanan ve şekilci birtakım kalıplarla gerçekleştirilenden farklıdır. Kur'an'ın amacı salt şekil bakımından doğru olan önermelerden hareketle herhangi bir yargıyı ispatlamak değil, bilakis içeriği de en az şekli kadar doğru öncüllerle muhatabını hakikate ulaştırmak ve onun zihnindeki yanlış hükmü doğrusu ile değiştirmektir.¹⁵ Malum olduğu üzere burhan, beş temel duyuya hitap ettiği için inkâr edilmesi mümkün olmayan kesin delil demektir. Dolayısıyla Kur'an'da uygulanan cedel, burhan delilini kullanarak karşı tarafın iddiasını çürütmek ve kendi iddiasını ispat etmektir.¹⁶ Kur'an'ın “*şöyle yapmadık mı?*” tarzındaki ifadelerinin bazılarında muhatabın beş duyusuyla bizzat idrak edebildiği gerçekliklerden hareketle onun çeşitli sebeplerle görmezden gelip inkâr ettiği kudret ve yeniden dirilme hakikatleri ispatlanmaktadır.¹⁷ Bu üsluba görünenden hareketle görünmeyeni ispatlama da diyebiliriz. Örneklem olarak seçtiğimiz ayetlerde Allah'ın kudretinin ve yeniden diriltmesinin ispatlanması için (ﷻ) sorusunun ardından günlük hayatta sürekli karşılaşılan ve dolayısıyla inkârı mümkün olmayan olaylardan deliller sunulmaktadır. Böylece insanın düşünsel çıkarımlardan etkilenen ruh hali belirli bir yöne çekilmektedir. Şimdi bu ayetleri tahlil edelim.

2.1. Allah'ın Kudretinin İspatlanması

Ne şartlarda yaşarsa yaşasın insan dünya hayatında kimi zaman zor imtihanlarla yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Nitekim Beled suresinin “*Biz insanı (yüz yüze geleceği) sıkıntılar içinde yarattık.*”¹⁸ şeklindeki ayeti dünya hayatının bu zor yönüne işaret etmektedir. İnsanın yaşamını selâmet içerisinde devam ettirme çabası zamanla fiziksel bir yıpranmaya yol açmakla birlikte asıl zorluk, kendisine telkin edilen fakat görünür yaşamdan ziyade aşkın âlemleri kuşatan bir gerçekliği tam olarak

¹⁵ Servet Demirbaş, *Tefsir-Mantık İlişkisi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2002), 255.

¹⁶ Kamil Kömürcü, *Mantığa Giriş* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019), 270-271.

¹⁷ Örnek ayetler için bk. el-Beled 90/8-10; en-Nebe 78/6-7.

¹⁸ el-Beled 90/4.

benimseyebilmektedir. Bu açıdan düşünülduğünde insanın beş duyusunun hiçbirisiyle doğrudan algılayamadığı ilahı, gördüğünün dışındaki yeni bir âlemi, belki hiç karşılaşmadığı peygamberi ve onun söylediklerini vs. benimseyebilmesi kolay değildir ve fiziksel bir yıpranmanın çok ötesine geçen ruhsal bir zorlanmayı beraberinde getirir. Bu zorluğun bir nebze olsun hafifletilmesinde beş duyuya hitap etmeyen aşkın hakikatlerin, hitap edenlere benzetilerek ya da onlardan örnekler getirilerek muhataba aktarılması önemlidir. Kur'an'da Allah'ın yeryüzündeki işleyişi nasıl gerçekleştirdiğini anlatan bazı ayetlerde insanın defalarca şahit olduğu olaylar üzerinden O'nun sınırsız kudretinin ispatlanması da bu sebeple olsa gerektir. Zira kendi algılama gücü dâhilindeki olaylar, insanı daha yüce hakikatlere ikna olmasına zemin hazırlayan bir ruh haline yöneltebilmektedir. Çalışmamızda beş duyu arasında, insanı bilgiye ulaştırma konusunda en etkili olanı yani görme duyusunu ele alan ayetleri örneklem olarak seçmeyi uygun buluyoruz. Bu ayetlerde (لم) kalıbıyla kurulan *görmez misin?* sorusu bir cevap arayışından ziyade bir ruhsal yönlendirme hedefine matuftur.¹⁹ Örneğin;

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُرْسِ سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُمْ يَجْعَلُهُ رِكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خَلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ

“Görmez misin ki Allah, bulutları sevk eder. Sonra, onları kaynaştırıp üst üste yığar. Nihayet yağmurun, onların arasından yağdığını görürsün. O, gökten, oradaki dağ (gibi bulut) lardan dolu indirir de onu dilediğine isabet ettirir, dilediğinden de geri çevirir.”²⁰

ayetinin insanın bizzat yaşadığı fakat önemsemediği ya da ruhunu sekînete ulaştıracak tarzda anlamlandıramadığı olayları yeniden düşünmesine, bunları başka bir gözle değerlendirmesine ve nihayet Allah'ın kudretine iman etmesine zemin hazırladığı kanaatindeyiz. Anlaşıldığı üzere aşkın hakikatleri insana benimsetmenin etkili bir yolu,

¹⁹ İbn Cinnî, *Sırru Sanâati'l-îrab*, 2/448; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/463.

²⁰ *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), en-Nûr 24/43.

düşünsel sorgulama vesilesiyle bu hakikatleri insanın kendisine söyletmektir. (م) soru kalıbından hemen sonra bulutların hareket etmesi, yağmurun yağması gibi gündelik olayları görmesi gereken özne olarak insanın muhatap alınması bu düşüncemizi doğrulamaktadır. İlahi mesaj ait donelerin verildikten sonra bunlara odaklanarak sonuca gitmenin insana bırakılması hem ilâhî mesaj karşısında insanı salt pasiflikten kurtaracak hem de onun kendi ulaştığı hakikati benimseyip iç dünyasına yerleştirmesine zemin hazırlayacaktır.²¹ İçerisinde ahkâm ayetlerinin de yer aldığı Medenî bir surede geçen bu ayetin geçtiği bağlam ise belâgatın insanın duygu ve düşünce dünyasıyla birlikte davranışlarını dönüştürmedeki etkisine işaret etmektedir. Ayetin siyak ve sibakında davranış-inanç ilişkisi, inanan ile inanmayan farkı, inancın merkezinde niçin Allah'ın olması gerektiği yani kudretinden hareketle Allah'ın niçin tapılmaya layık yegâne varlık olduğu ve nihayetinde davranışa dair yönlendirmeler şeklinde bir sıralama söz konusudur.²² Ayete göre bu olayların hiç birisinin üstün bir gücün varlığı olmadan kendiliğinden gerçekleşmesi mümkün değildir ve o üstün güç; tapılmaya, emri ve yasakları dinlenmeye en layık olandır.²³ Benzer bir kullanıma

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا

"Rabbini görmedin mi, gölgeyi nasıl uzattı? İsteseydi onu hareketsiz yapardı. Sonra nasıl güneşi, ona delil kıldık."²⁴ şeklindeki ayette rastlanmaktadır. Bu ayette güneşin hareketi ile birlikte gölgenin uzaması gibi insanın her gün şahit olması mümkün bir olaya dikkat çekilmiş ve doğrudan ayeti okuyan kişinin kendisi muhatap alınmıştır.²⁵ Gölgeleğin uzaması gibi kevnî olayların dünyadaki yaşam sisteminde fiziksel bir karşılığı olabilir. Fakat Kur'an'da bu olaylar coğrafi bir bilgi birikimi

²¹ Şaban Karasakal, "Kur'an ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", *Turkish Studies* 8/12 (Fall 2013), 681.

²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/336-337; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 17/117.

²³ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 17/116.

²⁴ el-Furkân 25/45. Aynı anlatım tarzı "Gökleri ve yeri gerçekten Allah'ın yarattığını görmez misin?" şeklindeki ayette de geçmektedir. Bk. İbrahim 14/19.

²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/471; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 17/241-259.

oluşturmak için değil, insan düşüncesini gördüklerinden ibret alabileceği bir alana kanalize etmek için sunulmuştur. Böylece insanın içerisinde yaşadığı âlem ve o âlemin diğer sakinleriyle olan ilişkisini yeniden gözden geçirme ihtimali artacaktır.²⁶ Anlaşıldığı üzere ayetlerde (هل) soru kalıbının kullanıldığı cümlelerle desteklenen düşünsel süreç insanın kendisinin şahitliğiyle sabit olan kudretin yeniden ispatlanmasına ve nihayetinde bu ispatın insanı önce ruhsal sonra amelî açıdan dönüştürmesine yöneliktir. Aşkın bir varlığın sınırsız kudretini kabullenen insanın, günlük hayatını ilâhî emir ve yasaklara göre şekillendirmesi kolaylaşacağı için ayetlerde hem bir durum tespitinden hem de yönlendirmeden söz edilebilir. Kur'an'da bu gerçeklik *"Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."*²⁷ mealindeki ayette de vurgulanmıştır. Dolayısıyla ayet ruhsal durumların fiziksel davranışlardan, fiziksel davranışların ruhsal durumlardan bağımsız gelişemeyeceğini göstermektedir.

2.2. Allah'ın İnsanı Ahirette Yeniden Diriltmesinin İspatlanması

Yeniden dirilmeye inanmanın insan yaşamında bir iman şartının ötesinde anlamlar ve değerler taşıyıp davranışları doğrudan etkilediği, Kur'an'ın konuyla ilgili ayetlerinden anlaşılmaktadır. Kur'an'da doğrudan davranışa yönelik emir ve yasakların açıklandığı ayetlerin dahi sonunun *"eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız"* şeklinde bitirilmesi yeniden dirilmeye inanmanın ya da onu inkâr etmenin davranış üzerindeki belirleyici gücüne işaret etmektedir.²⁸ İnsan dünya hayatının çeşitli dönemlerinde ister zalim isterse mazlum tarafta yer alsın, ister refaha ve mutluluğa isterse kedere ve acılara gark olsun yaşamındaki yolu büyük oranda bu inanç çizmektedir. Örneğin acı çeken insanın çektiği acılara karşılık başka bir âlemde mutlu olacağına, erdemli ve güzel davranışlarda bulunmaya özen gösteren bir insanın bunların ödülünü alacağına, zalimin başka insanlara çektiği acılardan dolayı kimsenin

---

²⁶ Alican Dağdeviren, *Kur'ân-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 10.

²⁷ el-Bakara 2/45.

²⁸ Örnek ayetler için bk. en-Nisa 4/59; et-Talak 65/2.

kendisinden hesap soramayacağına ve sonrası olmayan bir dünya hayatında ne kadar haz yaşarsa o kadar kârda olacağına duyduğu inançların hepsi yeniden dirilmeyle ilgilidir. Bu bakımdan Kur'an'ın yeniden dirilme olgusuna ve onun ispatlanmasına önemli yer ayırması anlaşılır bir durumdur.

(م) soru kalıbının itikadî bir hakikatin ispatı için kullanılması örnekliğine Mekkî döneme ait Nebe suresinde rastlıyoruz. Bu surede temel inanç esasları arasında yoğun tartışmaların ve karşı çıkışların konusu olan ahiret inancı ve özellikle yeniden dirilme olgusuna yer verilmiştir.²⁹ Surenin

أَلَمْ نُجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا* وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا

“Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da birer kazık yapmadık mı?”³⁰ şeklindeki ayetleri, içerisinde yaşanan zamanda beş duyuyu şahitlik edebilen hakikatlerden hareketle algının sınırlarını aşan bir âleme dair temel hakikatin yani yeniden dirilmenin ve ahiret âleminde var olmanın ispatlanmasını hedeflemektedir. Sonrasında ise canlılık olgusunun fiziksel ölümle tamamen bitip bitmeyeceğini tartışıp duran muhataplara adeta “beş duyunuzla şahit olduğunuz yeryüzünü, onun içerisinde insanı ve canlılığın devamı için gerekli yaşamsal düzeni bir kere yaratmış olan Allah'ın tüm bunları ikinci kez yapmaya gücü yetmez mi? Allah bu tür bir yaratımı bir kez yapmadı mı ki, ikinci kez yapamasın?” denmektedir. Bu ayetlerde yeryüzü ve dağlar örnekliğinde ortaya konan ilk yaratım beş duyuya hitap ettiği için burhan delili, yeniden dirilmenin olmayacağını iddia edenlerin savlarının bu delilden hareketle çürütülmesi ve ahirette yaratımın ikinci kez gerçekleşeceğinin ispatlanması cedeldir. Bahsi geçen ayetteki (م) sorusu canlılık serüveninin görünen dünyadaki bedensel ölümle bitmeyeceğini, canlılığı mümkün kılan ortam, zaman ve sistemin tekrar kurulmasının aklen mümkün olduğunu ispat etmenin yöntemlerinden birisi olmuştur.³¹ Kanaatimizce bu kullanımda ahiretin

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/9-10.

³⁰ en-Nebe 78/6-7.

³¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl Zeccâc, *Meâni'l-Kurân ve İrâbuhu*, thk. Abdülcelîl Abduhu (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998), 5/271.

varlığına dair belirsizliğin insana getirdiği ruhsal zorlanma, görünenin getirdiği kesinlik duygusuyla aşılmak istenmektedir.

Bahsi geçen ayetin sadece bir fikir değişimini değil, hayatın bütünüyle yeniden inşâsını hedeflediği kanısındayız. Zira (ﷻ) ifadesinin geçtiği ayetlerden hemen sonra ahiret hayatına inananlarla inanmayanlar arasındaki davranış farkları ortaya konmakta, bu farka göre ahirette ödül veya azap şeklinde alınacak sonuçlar beyan edilmektedir. Örneğin yeryüzünün ve dağların yaratılışı ile ilgilenmeyen bazı insanlar, benzer bir sistemin ahirette olabileceğine ihtimal vermediği için ayetleri inkâr etmekte, başkalarına zulmetmekte, fakat kendisi inanmasa da tüm yaptıkları kaydedilmektedir. Kur'an'a göre ahiretin varlığı hakkında muhatabın ulaştığı sonuçlar onun önce dünya hayatındaki davranış kalıplarını, ardından yeniden dirilmeye başlayan sonsuz hayatta cennete mi cehenneme mi alınacağını belirleyecektir. Dolayısıyla (ﷻ) sorusu Kur'an belâgati içerisinde bir ispatlama ve davranış oluşturma metoduna dönüşmektedir.

(ﷻ) soru kalıbının yeniden dirilişin ispatı için kullanıldığı bu ayetlerde Allah "biz" zamiriyle kendisini özne kılmıştır. Bu ayetlerde uhrevî âlemlerdeki dirilmenin ispatı niteliğindeki tüm dünyevî olgularda örneğin yeryüzünün, onun içerisinde insanın yaratılmasında ve bir yaşam sisteminin var edilmesinde tek özne Allah'tır. Bu yaratımlarda insanın etkisi yoktur. İnsanın fonksiyonu ise beş duyusuna doğrudan hitap eden mahlûkattan hareketle tamamen gayb olan uhrevî âleme dair çıkarımlar yapmasıyla başlamaktadır ve insan doğal olarak ikincil özne konumundadır. Fakat buradan ikincil öznenin önemsiz özne olduğu gibi bir çıkarıma gidilmemelidir. Ayetin geçtiği Nebe suresinin başında zihnini şahit olduğu dünyevî yaratımlara odaklayıp ahirete duyduğu inancı zamanla pekiştirmesi gerekirken, ruhunu karmaşaya sürükleyerek hâlâ kıyamet ve sonrasının olup olmayacağını soran insanlardan bahsedilmektedir. Anlaşıldığı üzere her türlü ispatın yerini bulabilmesinde, ispatı gerçekleştiren Yüce Yaratıcının belîğ üslubunun yanında ona muhatap olan öznenin kendi iyi niyeti ve çabası son derece önemlidir ve iyi niyet başlı başına, kazanılması gereken bir ruh halidir.

3. (ﷻ) Soru Kalıbının Kur'an'ın Hatırlatma Üslubu İçerisindeki Yeri

Kur'an'a göre insan unutmaya ihtimali veya eğilimi taşıyan bir varlıktır.³² Modern psikolojide insanın geçmişte yaşadığı ve kendisini bugünden uzaklaştıracak şekilde saplantı haline getirdiği acı olayları unutmaması ya da birtakım gerçeklikleri bilinçaltına atması bir rahatlama vesilesi olarak kabul edilmektedir.³³ Bununla birlikte Kur'an'da insanın hep aklında tutması gereken hakikatleri unutmaması veya bilinçaltına atıp unutmaya çalışması sağlıklı bir ruh hali olarak görülmemektedir. Kur'an'da insanı Allah rızasına uygun yaşamaktan uzaklaştıracak türde bir ruh haline sevk eden tüm unutmalar şiddetle eleştirilmektedir. Örneğin *"Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: 'Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?' De ki: 'Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.'"*³⁴ şeklindeki ayet bu eleştirilerden birisini yansıtmaktadır. Ayette bazı insanların kendi ilk yaratılışlarını unutup da Allah'ın yeniden diriltmesinin imkânsızlığını iddia etmelerinden ve bedensel yok oluşu canlılığın tamamen bitmesinin delili olarak sunmalarından bahsedilmektedir.³⁵

(ﷻ) kalıbının soru anlamı dışındaki diğer bir kullanım alanı kimi insanın, içinde bulunduğu sosyal, kültürel, psikolojik şartlardan dolayı unuttuğu ya da bilinçaltına ittiği hakikatlerin ona yeniden hatırlatılmasıdır.³⁶ "Biz şöyle yapmadık mı?" formunda gelen ayetlerde geçmişte yapılanlar etkileyici bir üslupla ortaya konmakta ve insan bugünün farkındalığına erişebilecek bir ruh haline sevk edilmektedir. (ﷻ) ile kurulmuş soru cümlesi ile hatırlatma üslubunun "biz şöyle yaptık"

³² İnsanın unutmakla malul olabileceğini ifade eden bazı ayetler için bk. el- Mâide 5/13,14; el-Câsiye 45/34; Ta Ha 20/115.

³³ İbrahim Durukan vd., "DEHB Olan Çocukların Annelerinde Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri ile Kullanılan Başa Çıkma Yöntemleri: Bir Ön Çalışma", *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 9/4 (2008), 221-222.

³⁴ Yâsîn 36/78-79.

³⁵ Bu türden unutmaların eleştirildiği örnek ayetler için bk. el-Haşr 59/19; es-Sad 38/26.

³⁶ İbn Cinnî, *Sırru Sanâati'l-îrab*, 1/77-78.

şeklindeki düz cümleden daha etkileyici olması muhtemeldir. Burada belâgatle sağlanan ruhsal yönlendirmenin insan için önemi de ortaya çıkmaktadır. Kabullenmenin yetmeyip sürekli hatırda tutması gereken hakikatleri unutan insan ya kendisine verilen nimetleri fark edemeyip büyük ruhsal çöküntünün eşiğine gelmekte ya da geçmişte zalimlerin başına gelenleri dikkate almayarak kendine karşı beslediği mesnetsiz özgüvenin ardından hüsrana uğramaktadır. Aslında bu iki ruh hali uçlarda gezinen insanı simgelemektedir; birincisinde Allah'ın lütufta bulunma iradesi, ikincisinde O'nun cezalandırıcı gücü akıldan çıkarılmaktadır. İki farklı ucu temsil etmekle birlikte kendini dünya hayatının sıkıntıları altında ezilmiş gibi hisseden insan ile ulaştığı göreceli başarılarla kendini dünyanın hâkimi gibi hisseden insanın geleceği son nokta birbirinden çok farklı değildir. Kur'an'da her ikisinin de eleştirilmesi bu sebeple olsa gerektir. İnsanı dengeli bir ruh haline sevk etmeye yönelik (ﷻ) ifadelerini insana bahşedilen lütfu hatırlatanlar ile tarihsel bir gerçekliği ve emri hatırlatanlar olmak üzere iki grupta incelememiz de bu sebeptedir. Bize göre bunlardan ilki insanı çöküntüden kurtaracak bir yönlendirme; ikincisi ise artan kibrini ve pervasızlığını söndürecek bir uyarı mahiyetindedir. (ﷻ) ifadesinin kullanıldığı bu ayetlerde hedef bir soru sorup cevabını almak değil, soruyu muhatap aldığı insanın sormasını sağlamak ve kimi zaman duygusal gelgitler yaşasa da nihayetinde onun ruhsal bir denge haline ulaşmasını mümkün kılmaktır. Tüm ispatlamalarda olduğu gibi tüm hatırlatmalar da insanda ruhsal ve davranışsal bir dönüşümün kilometre taşları mesabesinde-dir.³⁷

3.1. İnsana Bahşedilen Lütfun Hatırlatılması

(ﷻ) soru kalıbının hatırlatma hedefine matuf kullanımlarından birisi insana bahşedilen lütuflar konusundadır.³⁸ Kur'an'da insana bahşedilmiş fiziksel ve ruhsal yetkinliklerin (ﷻ) soru kalıbıyla hatırlatılması, insanın kendi zafiyetleri ya da yaşadığı zorlukların manevî baskısı yüzünden bu nimetleri zaman zaman fark edememesi ve sadece olumsuzluklara odaklanması sebebiyledir. Hz. Peygamber'in özellikle bir süre vahyin

³⁷ Karasakal, "Kur'ân ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", 686-687.

³⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kurân ve İrâbuhu*, 5/341.

gelmemesi sebebiyle kâfirlerden gelen ithamlar yüzünden ruhsal sıkıntılar yaşadığı ve kuvvetle muhtemeldir ki kendini aciz ve yalnız hissettiği dönemlerde nazil olan bu ayetlerde (م) soru kalıbıyla nimetler hatırlatılmıştır.³⁹ Böylece Hz. Peygamber'in daha olumlu bir ruh haline sevk edilmesi mümkün olmuştur. Örneğin

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى * وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى * وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى

"Seni yetim bulup da barındırmadı mı? Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi? Seni ihtiyaç içinde bulup da zengin etmedi mi?"⁴⁰ şeklindeki ayetlerde cümleye (م) soru kalıbı ile başlanmış ve geçmişte yaşananlara ilişkin sorularda aslında unutulma eğiliminde olan nimetler zikredilmiştir.⁴¹ Bu hatırlatmalarda Allah'ın insana yardımını öne çıkarılmakta, böylece hem itikadî açıdan O'nun sıfatlarına duyulan teslimiyet pekiştirilmekte hem de duygu ve düşüncelerini yaşadığı baskılara odaklayan insanın dikkati, ona çok daha faydalı olacak bir başka alana kanalize edilmektedir. Bahsettiğimiz yeni alan, insanın mahrum bırakıldıklarına değil sahip olduklarına; kendisine yaşatılan sıkıntılara değil bedensel ve ruhsal varlığına sağlanan büyük desteğe odaklanmasıdır. Dikkat edilirse bu ayetlerde barındırma, ihtiyaçlarını giderme gibi fiziksel yardımlarla yol gösterme, netlik kazandırma, sekînet verme gibi ruhsal destekler bir arada zikredilmektedir.⁴² Bu şekilde insan ruhunun üzerindeki yük hafifletilmekte ve nihayet ona, yaşadığı problemlere somut çözümler üretebilmesini mümkün kılacak yeni bir bakış açısı ve taze bir enerji sunulmaktadır. Savaşların, hastalıkların, fakirliğin, açlığın milyonlarca insanı kuşattığı, şehirlerin saniyeler içerisinde yerle bir olduğu günümüz dünyasında fiziksel ihtiyaçların giderilmesi kadar eldeki mevcut nimetlerin hatırlanmasının da ruhsal rahatlamaya zemin hazırlayacağı kanısındayız. Esasında bu ruhsal dinginlik hali varlık içerisinde iken yokluğa düşülebileceğini, yokluk

³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/489; İbn Hişam el-Ensârî, *Mugni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eâib*, 1/17.

⁴⁰ ed-Duhâ 93/6-8.

⁴¹ Cârullah Maḥmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl* (Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1998), 6/392.

⁴² Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/213-214.

içerisinde iken de varlığa kavuşulabileceğini, her ikisinin de son tahlilde Allah'ın kudreti dâhilinde olduğunu akılda tutmakla ilgilidir. Tam da bu noktada dünya hayatının insanın tek başına kaldıramayacağı kadar büyük fiziksel ve ruhsal zorlanmalarla dolu olduğunu, bu yükün altından ancak üstün bir gücün yardımıyla kalkılabileceğini hatırlatan

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ * وَوَضَعْنَا عَنَّا * وَزَرَك * أَلَدَى أَنْقَضَ ظَهْرَكَ * وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ

“Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü üzerinden kaldırmadık mı? Senin şanını yükseltmedik mi?”⁴³ ayetlerinde bu soru kalıbının kullanılması bizce son derece manidardır. Bu ayetlerde de belâgat hem ruhsal durumu yansıtmakta hem de onu yönlendirmektedir. İnsan ruhu kimi zaman sıkıntılarla daralmaktadır ve bu anda hatırlatılan nimetler onda bir inşirâha yani açılmaya, genişlemeye ve rahatlamaya imkân sağlamaktadır.⁴⁴ Söz konusu ayetlerle daha önce de benzeri sıkıntılardan selâmetle çıktığını hatırlayan ve Allah'ın yardımıyla şu anki darlıktan sonra da geniş çıkacağını ümit eden insanın yükünün hafiflemesi hedeflenmektedir.⁴⁵ Kanaatimizce ruhunun eski gücüne ulaşması ve özgüveninin yerine gelmesi, insanın enerjisini sıkıntılara çözüm sağlayabilecek yönler kanalize edebilme ihtimalini artacaktır. Dolayısıyla bu ayetleri basit bir teselli olarak nitelendirmek yerine doğrudan somut davranışları maksat edinmiş bir algı eğitimi olarak görmek daha doğrudur. Bu ayetlerde kişinin öz varlığına ve kendi yaşantısına odaklanması, tüm başına gelenleri yeni bir gözle değerlendirmesi istenmektedir. Kendini dünya hayatının kederleri altında tek başına ezilir halde görmek ile her daim yanında Allah'ın desteğini ve birlikteliğini hissetmek birbirine zıt iki ruh halidir. (ل) soru kalıbının kullanıldığı bu ayetlerde hatırlatma, ilahî mesajı doğrudan verme şeklinde değil sonuca kendisinin gidebileceği yolları açma şeklinde yapılmaktadır. Bu türden bir hatırlatmanın doğrudan aktarılan mesajdan daha etkili sonuçlar vereceği düşüncesindeyiz.

⁴³ el-İnşirâh 94/1-4.

⁴⁴ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/230.

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/493; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/397.

3.2. Tarihsel Bir Gerçekliğin ve Emrin Hatırlatılması

Karşılaştığı hadiselerin ağırlığı altında ruhsal zorlanmalar yaşamak ve bu zorlanmaların sonucunda davranışsal karmaşalara düşmek her insanın başına gelebilecek durumlardır. Kur'an'da zikredildiği üzere insanların vahiyden yüz çevirmeleri sebebiyle çok üzülen Hz. Peygamber'in yaşadığı ruh hali bu duruma örnek verilebilir.⁴⁶ Böylesi zor zamanlarda geçmişten yardım almak ruhun ve bedenın doğru mecraya girebilmesinde etkili bir yöntem olabilmektedir.

Hayatın baş döndürücü bir hızla ilerlediği modern dönemlerde insanların geçirdikleri ruhsal zorlanmaların düzeyi de çeşidi de artmış görünmektedir. Müsebbibi kim ya da ne olursa olsun hayatta karşılaşılan güçlükler insana aşılmaz görüldüğünde ve çözümsüzlük tecrübesi tekrarlandığında insanda bu zorluklarla artık hiçbir şekilde baş edilemeyeceği inancı oluşmaktadır. Psikoloji ilminde *öğrenilmiş çaresizlik* şeklinde ifade edilen bu çözümsüzlük algısı giderilmediğinde insan kendini hayatın getirileri karşısında güçsüz ve çaresiz hissetmektedir. Bu güçsüzlük hissi bir süre sonra bireyi kalıcı depresyona dahi sürükleyebilmektedir.⁴⁷ Buraya kadar açıkladığımız insan portresi aslında genel fotoğrafın bir yüzüdür. İnsanlara yaşattığı zulmün ve haksızlıkların karşısında hiç kimsenin duramadığını defalarca tecrübe eden ve azgınlığını, sınır tanımazlığını gün be gün arttıran zalim ise fotoğrafın diğer yüzüdür. Aslında zalim tarafı temsil eden insan da zaferinin sürekli olacağı zehabına kapıldığı için yine bir ruhsal sapmanın içerisinde. Kur'an her iki tür duygusal ve davranışsal yozlaşmanın tedavisi için insana geçmişini hatırlatmış fakat bunu yaparken tarihte yaşananları doğrudan aktarmak yerine (ﷻ) soru kalıbının belâgat kapsamındaki kullanımlarından birinden faydalanmıştır.⁴⁸ Böylece geçmişin

---

⁴⁶ Konuyla ilgili ayet için bk. el-En'am 6/35.

⁴⁷ Hakan Ersever, "Öğrenilmiş Çaresizlik", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 26/2 (Ağustos 2019), 628.

⁴⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kurân ve İrâbuhu*, 5/341; Kayapınar, *Belâgatte Talebî İnşâ*, 248; Dağdeviren, *Kur'ân-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar*, 56; Sahip Aktaş, *Kur'an'da İstifhâm*

hatırlanması sıradan bir yâd etmenin çok ötesinde bir *kendine gelmeye dönüşmüştür*.

(ألم) soru kalıbıyla kurulan cümlenin tarihsel bir gerçeği hatırlatmasında, olayı zihinde yeniden canlandırma konusundaki öznelik insana yüklenmiştir. Bunun, tarihi belirli yönde algılama sürecine insanı dâhil etme hedefine matuf olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte örneklerde anlatılan olayların gerçek fâili Allah'tır. ⁴⁹ İnsanın çeşitli sebeplerle unutmaya ya da görmezlikten gelmeye meyilli olduğu tarihsel gerçekliğin yeniden gündeme getirilmesinin ve bunun cevap talep etmeyen soru kalıbıyla yapılmasının hedeflerinden birisi insanda zamanla kemikleşmiş bir ruhsal yapı haline gelen öğrenilmiş çaresizliğin kırılmasıdır. Bahsi geçen sürekli çaresizlik ve onun karşısında yer alan sürekli zafer algısı son derece güçlü duygu durumlarıdır.⁵⁰ Bunların bertaraf edilmesi için en az onlar kadar güçlü olan ve Kur'an'ın "görmedin mi?" şeklinde tercüme edilen soru formatı kullanılmıştır. (ألم) soru kalıbının bu tür kullanımına vereceğimiz ilk örnek Kâbe'yi yıkmaya gelen ve karşısında hiçbir gücün duramayacağı zannına kapılan Ebrehe'nin ordusunu Allah'ın nasıl helak ettiğini hatırlatan Fil suresindeki anlatımdır.⁵¹ Müslümanların müşrik ve kâfirlerin zulmü karşısında kendilerini çaresiz hissettikleri Mekke döneminde nazil olan surenin

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ * أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلُّلٍ

"Rabbinin, fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? Onların tuzaklarını boşa çıkarmadı mı?"⁵² şeklindeki ilk ayetleri Müslümanları sarsan (ألم) soru kalıbı ile başlamaktadır. Devamında ise Allah'ın bu dev orduyu nasıl darmadağın ettiği dehşet verici bir üslupla aktarılmıştır.⁵³ Kullanılan

---

Üslûbu (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 23.

⁴⁹ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/414.

⁵⁰ Ersever, "Öğrenilmiş Çaresizlik", 629.

⁵¹ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/413-414; Muhammed b. Tahir İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tunîsiyyeti, 1984), 30/335.

⁵² el-Fîl 105/1-2.

⁵³ İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve Tenvîr*, 30/335; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/627; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/431.

üslubun şiddeti, kırılması gereken duygu durumunun gücü ile orantılı görünmektedir. Aynı sert üslup yine Mekke döneminin Müslümanları ruhsal çöküntüye sevk eden ağır şartlarında nazil olmuş Fecr suresinin

أَمْ تَرَىٰ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ * إِرْمَ ذَاتِ الْعِمَادِ * آلِي * أَمْ يُخَلِّقُ مِثْلَهَا فِي الْبِلَادِ * وَثَمُودَ الَّذِينَ جَاءُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ *
وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ

“Rabbinin, Âd’e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem’e, vadide kayaları oyan Semûd’a, kazıklar sahibi Firavun’a ne yaptığını görmedin mi?”⁵⁴ şeklindeki ayetlerinde geçmektedir. Müslümanların defalarca şahit oldukları veya bizzat maruz kaldıkları fiziksel ruhsal işkenceler karşısında öğrenilmiş çaresizliğe düşmeleri de kâfirlerin tıpkı Âd, Semûd kavimleri ve Firavun gibi edindiği dünyevî başarıların büyümesine kapılmaları da anlaşılabilir durumlardır. Kavimleri, yaşadıkları dönem ve coğrafyaları farklı olsa da kâfirlerin ortak özelliği sahip olduklarıyla ve yaptıklarıyla övünmeleri, bir müddet sonra Tanrılık iddialarına başlamalarıdır.⁵⁵ Tek bir belâgat yöntemiyle birbirine zıt iki psikolojik sapmanın aynı anda bertaraf edilebilmesi ise kanaatimizce Kur'an'ın mucizevî üslubunun delillerinden biridir.

Geçmişte yaşananlardan delil getirilerek Müslümanlara teselli, inanmayanlara uyarı ifade edilen bir diğer örnek ayet, inkâr edip insanlara zulmedenlere önceki ümmetlerin hatırlatıldığı

أَمْ تُحِبُّكَ الْأَوْلِيَاءَ

“Biz öncekileri helâk etmedik mi?”⁵⁶ şeklindedir. Bu ayetin hemen ardından hatırlatmayla başlayan tehdit bir kez daha vurgulanmakta ve “Sonra arkadan gelenleri de onların peşine takacağız.”⁵⁷ ifadesiyle zulmün cezalandırılmasının sadece geçmiş ümmetlere ait bir durum olmadığını, azabın onu hak eden herkes için bir şekilde gerçekleşeceğini altı çizilmektedir.⁵⁸ Görüldüğü üzere gerek inançları sebebiyle zor durumda kalanlar gerekse yaşamı bu günkü üstünlükten ibaret sanıp kibirlenenler

⁵⁴ el-Fecr 89/6-10.

⁵⁵ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/120-123; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/369-370.

⁵⁶ el-Mürselât 77/16.

⁵⁷ el-Mürselât 77/17.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 23/594; 24/364; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 22/383.

açısından geçmişî hatırlamak bir tür manevî eğitim anlamına gelmektedir ve ayetlerde (ألم) soru kalıbı ile kurulan cümleler bu eğitimin birer vesilesi konumundadır.

(ألم) soru kalıbı ile geçmişe dair insanüstü bir gerçekliğin hatırlatıldığı örnek ayet ise Yâsîn suresinde geçmektedir. Geneli yeniden dirilmeye, günlük hayatın ahiret inancına göre şekillendirilmesi gerekliliğine ve nihayet cennetlik ve cehennemliklerin ahiretteki durumuna ayrılmış bu surede Allah'ın insanlara geçmişte verdiği emir hatırlatılmaktadır. (ألم) soru kalıbının Allah öznesi ile birlikte kullanıldığı

أَلَمْ آعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ* وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

“Ey Âdemoğulları! Ben, size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?”⁵⁹ ayetinde şeytanın insan için kesinlikle düşman olduğu ve bu yüzden onun yönlendirmelerini dikkate almayıp yalnızca Allah'ın dinine uyulması emri yine tarihsel bir gerçeklik eşliğinde hatırlatılmaktadır. Ayette Allah'ın özne olması emir verici kudreti hasebiyledir. Daha önce değindiğimiz üzere insan unutan bir varlıktır ve onun en çok unuttuğu ya da şeytanın vesveseleriyle unutmayı tercih ettiği hakikat; ilk peygamberden son peygambere, ilk vahiyden son vahye kadar tekrarlanan Allah'a itaat emridir.⁶⁰ Bu ayetleri tarihsel bir gerçekliğin hatırlatılması içerisinde değerlendirmemizin sebebi ise gelmiş geçmiş tüm peygamberleri ve vahiyleri insanlığın ortak tarihi olarak görmemizdir. İnsanlar, olaylar ve coğrafyalar değişse de aslında bütün tarih, şeytanın yönlendirmelerine uyularak gerçekleştirilen kötülüklerden ve buna mukabil Allah'ın emirleri akılda tutularak gerçekleştirilen salih amellerden müteşekkildir. Kur'an'da geçmiş ümmetlerin haberlerinin bugünün insanına ibret olarak sunulması bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Tarihsel açıdan düşündüğümüzde insanın şeytanın kötücül yüzüyle ilk karşılaşması onun Hz. Âdem ve eşine emri unutturması ve onların yasak meyveyi yemeleriyle olmuştur. Sonrasında insana bu hakikat

⁵⁹ Yâsîn 36/60-61.

⁶⁰ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 26/96-99.

cennetten uzaklaştırılmak gibi sarsıcı bir yöntemle hatırlatılmış ve insan tövbe ederek affa mazhar olmuştur. Kur'an'da ayrıntısına yer verilmemekle birlikte Hz. Âdem ve eşinin affedilinceye kadar geçirdikleri süreçte yaşadıkları ruhsal halin modern dünyada *travma* olarak isimlendirilmesi mümkündür. Yâsîn suresinin genelinde şeytanın yönlendirmeleriyle hem bireyi hem de toplumu kuşatan ifsada yani bireysel ve toplumsal travmalara yer verildiği için olsa gerek ayette hatırlatmanın aynı sarsıcı üslupla yapıldığı görülmektedir. Örneğin Allah'ın nasip ettiklerinin ihtiyaç sahipleriyle paylaşılması emrine karşı “Allah'ın isteseydi doyurabileceği kimseleri biz mi doyuracağız?” denmesi⁶¹ bugün de toplumda çok çeşitli vesilelerle şahit olduğumuz bir toplumsal travma ya da sapmadır. Anlaşıldığı üzere tarih tekerrürden ibaret değilse bile önemli tekerrürleri bünyesinde barındırmaktadır ve insanın bu tekerrürler arasında en çok aklında tutması gereken, geçmişte ölümsüzlük vadiyle insanı Allah'a itaatten uzaklaştırmış bir düşmanın bugün de aynısını yapacağıdır. Hatırlatma amaçlı bu ayette “ben size şeytana kulluk etmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır diye emretti” şeklinde bir cümle tercih edilmemiş, muhtemeldir ki bu önemli emrin sıradan bir durumu ifade eder tarzda algılanmaması için daha etkili bir anlatım olan (ﷻ) soru kalıbı kullanılmıştır. Bu ayette maksat Allah'ın böyle bir emri gerçekten verip vermediğinin anlaşılması ya da bunun insana sorulması değildir. Peygamber ve kitap olgusunun varlığı bu soruyu baştan geçersiz kılmaktadır; zira Allah, tarih boyunca gönderdiği Peygamberler ve indirdiği kitaplar vasıtasıyla bu emri defalarca vermiştir. Dolayısıyla (ﷻ) soru kalıbı özellikle Allah'a itaat emrini ve şeytanın düşman kimliğini bilinçaltının derinliklerine atmış insanların ruhsal açıdan sarsılmasını sağlamak üzere kullanılan etkili bir yöntemdir.

Anladığımız kadarıyla (ﷻ) soru kalıbı ile yapılan hatırlatmalarda geçmiş ile bugün ve gelecek arasında sağlam bir dengenin kurulmaktadır. İnsanın geçmişte başına iyi veya kötü, sevinçli veya üzücü, yapıcı veya yıkıcı olayların gelmesi dünya hayatının doğasında vardır. Kur'an'da hiçbir insanın başıboş bırakılmadığı, olumlu ve olumsuz tüm

---

⁶¹ Yâsîn 36/47.

yaşanmışlıkların belirli bir hikmet dairesinde gerçekleştiği vurgulanmaktadır.⁶² Bu anlamda insanın geçmişte yaşadıklarına yüklediği anlam bugününü ve geleceğini şekillendirmesinde olduğu gibi ruhsal gidişatında da büyük önem taşımaktadır. (ﷻ) soru kalıbının geçtiği hatırlatma ayetlerinde geçmişe saplanıp kalmak yerine geçmişte yaşananları hatırlayıp moral bulma veya gerektiğinde korkup ders alma söz konusudur. Hedef yine dengeli bir ruh halinin tesis edilmesidir. Böylece insan ne zaman ne yaşanacağı belli olmayan dünya hayatında ümit ile korku arasında konumlanan bir ruh haliyle çöküntüden veya başkalarına zulümden uzak bir hayat yaşayabilecektir.

4. (ﷻ) Soru Kalıbının Kur'an'ın Eleştirme Üslubu İçerisindeki Yeri

Şartlanma pek çok insanın yaşadığı önemli ruh hallerinden birisidir. Belirgin bir uyarıcı eşliğinde bir duygu, düşünce veya davranış durumuna çok uzun süre maruz bırakılan insan ruhunun aynı uyarıcıyla karşılaştığında başka türlü düşünmemesi ya da davranamaması olarak tanımlayabileceğimiz bu halin insandan uzaklaştırılması son derece zordur. Bu duygular olumlu veya olumsuz tezahür edebilir. Dolayısıyla insan ruhunda kemikleşmiş bir yapı haline gelebilen şartlanmalar insanlığa faydalı tutum ve davranışları bünyesinde barındırdığında bir erdemlilik haline dönüşebilmektedir.⁶³ Örneğin bir insan yardıma ihtiyacı olan birisini, hatta bir hayvanı gördüğünde hiçbir şekilde düşünme gereği duymadan ve sorgulamadan ona yardım ediyorsa bu olumlu yönde bir şartlanmadır. Bu şartlanmada esas olan, başlangıçta belirli bir düşünsel ve duygusal süreci gerektiren yardım etme davranışının zor durumda olanlara karşı defalarca tekrarlandıktan sonra artık düşünmeksizin kendiliğinden ortaya çıkmasıdır. Fakat insanlardaki şartlanmaların geneli olumsuzdur ve istenmeyen bir davranışı beraberinde getirir. Kendi ırkı, dini, ten rengi vs. dışında bir insanı gördüğünde düşünmeden şiddete yönelmek bu türden bir şartlanmaya örnektir. Aynı şekilde başlangıçta belirli bir zihinsel çıkarımı veya odaklanmayı gerektiren kötülük, sürekli

⁶² Konuyla ilgili ayet için bk. el-Kıyâme 75/36.

⁶³ Nazım Bayrakdar, "Klasik Koşullanma Kuramı ve Din Eğitimi", *Ekev Akademi Dergisi* 22/74 (Bahar 2018), 244.

tekrarlandığında artık hiçbir sorgulamaya gerek duymaksızın kendiliğinden gerçekleşmektedir. Şartlanma o kadar güçlü bir duygu durumudur ki bir süre sonra insanı tüm algılama yeteneklerinin kullanılmasına engel olup hepsini köreltecek kadar esir alabilmektedir. Kur'an'da bu tür olumsuz şartlanmalar “*kalbin mühürlenmesi*”, “*kulaklara ağırlık konması*” ve “*gözlere perde çekilmesi*” gibi ifadelerle tarif edilmektedir.⁶⁴ Konuyla ilgili ayetlerin vurguladığı üzere Allah'ın varlığını ve sıfatlarını, peygamberlerin getirdiği hakikatleri, kendisine bahşedilen nimetleri ve en önemlisi bu nimetlerin gerektirdiği sorumlulukları düşünme gereği duymaksızın reddetmek gibi şartlanmalar tedavi edilmeyip üst bir seviyeye ulaştığında yani inkâr refleks boyutuna geldiğinde insan artık uyarılsa da uyarılmasa da birdir; inanmayacaktır.⁶⁵

Kur'an, özellikle insan ruhunu esir alan olumsuz şartlanmaların kırılmasında sarsıcı bir eleştirme üslubunu kullanmaktadır. Zira güçlü şartlanmaların bertaraf edilebilmesi ancak en az onlar kadar güçlü karşıt yönlendirmelerle mümkündür. Kur'an'da insan zihninin yeniden inşâsını hedefleyen (ﷻ) soru kalıbının eleştirme işlevinde kullanıldığı ayetleri ilâhî hakikati inkâr etmenin eleştirildiği ayetler ve nimetle gelen sorumluluğu inkâr etmenin eleştirildiği ayetler olarak sınıflandırmak istiyoruz. Burada hedefimiz söz konusu eleştirilerin özellikle hangi konulara odaklandığını, dolayısıyla (ﷻ) soru kalıbının geçtiği bu ayetlerin hangi şartlanmaları kırmakta kullanıldığını ortaya koymaktır.

4.1. Belirgin Bir Hakikati İnkârın Eleştirisi

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde pek çok insanı vahye inatla ve şiddetle karşı çıkmaya yönelten saik Allah'a dair temel hakikatlerin inkârıdır. Bu inkârda menfaatlerin tehlikeye gireceği hissedildiği anda gösterilen bir tür şartlanma etkilidir. Başlangıçta belirli bir zihinsel süreci gerektiren inkâr kararı uzun süreli tekrarın sonunda düşünmeye gerek bırakmayacak kadar hızlı ortaya çıkmakta ve bazı insanların ruhunda kemikleşmiş bir yapı halini almaktadır. Kur'an'da, müdahale

⁶⁴ el-Bakara 2/7.

⁶⁵ Konuyla ilgili ayetler için bk. Yâsîn 36/10; el-Bakara 2/6.

edilmediğinde kıyamete kadar sürmesi muhtemel bu şartlanmanın güçlü bir eleştiriyi diliyle kırılmasında (ألم) soru kalıbı kullanılması da yöntemler arasındadır.⁶⁶ Bu eleştiriyi konu alan ayetlerden bazısında inkârcının doğrudan kendisini muhatap alınmaktadır. Örneğin Allah'ın yasa koyucu olarak kudretinin vurgulandığı⁶⁷

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* أَمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مَلَكٌ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ

“Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin? Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır.”⁶⁸

ayetinde “bilmez misin?” ifadesinin ilk muhatabı Hz. Peygamber'dir. Hz. Peygamber açısından, inandığı hakikati teyid olarak düşünülebilecek bu ifade muhatap kitle inkârcıları da içerisine alacak şekilde genişlediğinde farklı işlevler icra edebilmektedir. Bu hitap inkârcı insanı ruhen sarsmakta ve onu inkâr ettiği hakikat üzerinde yeniden düşünmeye zorlamaktadır. Bu ayetten, yürürlükten kaldırılanın yerine yenisini getirme tasarrufunun sadece Allah'a ait olduğu⁶⁹ ve insanlık tarihi boyunca vahiy her unutulduğunda, saptırıldığında, değiştirilmeye çalışıldığında yeni bir peygamber vesilesiyle tekrar gönderildiği anlaşılmaktadır. Her tahrif edildiğinde vahyi yenileyip tekrar hayata hâkim kılma kudretini kendinde bulunduran Allah'ın vahyi son peygamber eşliğinde ve Kur'an-ı Kerim olarak son kez gönderdiğine inanmamak O'nun varlık âlemi üzerindeki tartışmasız yetkisine muhalif güçlü bir şartlanmanın sonucudur. Bu şartlanma salt bir düşünsel karşı çıkış olarak kalmamış, Allah'ın günlük hayata koyduğu emir ve yasaklara direnme ve başka insanları kendi çıkarları doğrultusunda yönetmeye çalışma olarak doğrudan davranışa yansımıştır. Kişi bu yaptıklarının

⁶⁶ Ebu Bîşr Sibeveyhî, *Kitâbu Sibeveyhî*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hanecî, 1983), 1/101.

⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 13/443; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/301.

⁶⁸ el-Bakara 2/106-107.

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/404; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/309.

karşılığını ahirette mutlaka görecektir.⁷⁰ Düşünsel inkâr davranışla pekiştirildiğinde ise artık kendiliğinden gerçekleşen zulüm şartlanması ortaya çıkmaktadır. Aynı minvalde gelen

أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى

“O, Allah'ın her şeyi görmekte olduğunu bilmiyor mu?”⁷¹ ayetinde ise bahsi geçen şartlanma *bilmiyor mu* ya da *bilmez mi?* şeklinde üçüncü şahıs muhatap alınarak açıklanmıştır. Ayetin yer aldığı Alak suresinde inkâra götüren şartlanmaların zulüm eylemleriyle sonuçlanması daha belirgin davranış kalıplarıyla örneklendirilmiştir. Surenin ilk ayetlerinde Allah'ın insan neslini yaratmasına, nihayetsiz keremi ile ona maddî manevî nimetler bahşetmesine rağmen, surede belirli bir muhatap olan Ebu Cehil ile temsil edilen bazı insanların bu hakikatleri inkâr ederek zulümde sınır tanımayan varlıklar haline gelmeleri anlatılmaktadır. Nitekim aynı surenin “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder”⁷² şeklindeki ayetlerine göre insanın yaşayabileceği temel şartlanmışlıklarından birisi inkâr ettiği gerçek kudret sahibi varlığın yerine kendisini koymasıdır. Alak suresinin devamında bu türden bir ruhsal yozlaşmaya düşen insanın dünyada sebep olabileceği tüm haksızlık ve bozgunculuklar “hidayet üzere olan yani doğru bir yaşam tarzı benimseyen ve bunu başkalarına da tavsiye eden insanın namaz kılmasının engellenmesi” ile temsil edilmektedir.⁷³ Ruhunun sekînetini elde etmiş salih kulları bu ruh halinin devamlılığının gereği olan ibadetten alıkoymak da aslında bir tür şartlanmışlıktır. Zira kendi ruhu karanlık sularda gezen insanın bilinçaltı, başkalarını da oraya çekmek için yollar aramaktadır.

Kanaatimizce, inkâra şartlanmışlığın dünya tarihindeki temsilcilerinden birisi olan ve surede işaret edilen Ebu Cehil'in hakikati insanlığa ulaştıran son Peygamber'in öz amcası olması manidardır.⁷⁴ Bu

⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/536; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/269.

⁷¹ el-Alak 96/14.

⁷² el-Alak 96/6-7.

⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/536; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/269.

⁷⁴ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/265.

durum fiziksel kan bağının ruhsal şartlanmaları kırma konusunda her zaman etkili olamadığını göstermektedir. Kur'an kötülüğe şartlanmanın önü alınamaz bir seviyeye geldiği noktada cevap talep edilmeyen soru kalıbının kullanılması gibi yöntemlerle kişiyi sarsmakta ve onun dikkatini farklı fakat kendisi için son derece önemli bir hakikate çekmektedir. Göklerde ve yerde olup biten her hadise, hükümlerinin tek sahibi olan varlığın gözetiminde gerçekleşmektedir yani Allah onu ve tüm yaptıklarını izlemektedir.⁷⁵

İzlenme hissi insanın davranışlarını etkileyen önemli faktörlerden birisidir. Bunu insanın evine yerleştirilmiş kamera örneği üzerinden açıklamak mümkündür. Kendi özel mahallinde dahi bir kameranın kendisini sürekli izlediğini ve daha sonra hesabını sormak üzere davranışlarını kayıt altına aldığını düşünen insanın rahat davranması ve başka insanlara kötülük yapması ihtimali azdır. (هل) soru kalıbıyla kurulan "O, Allah'ın her şeyi görmekte olduğunu bilmiyor mu?" ayetinde insan bu tür bir ruh haline yönlendirilmektedir. Allah'ın insanı her yerde izlediği, fakat insanın bunu bilerek inkâr ettiği vurgulanmaktadır. Nitekim dünya hayatında önemli olan, insanı Allah'ın nerede nasıl izlediği değil, insanın buna ne kadar inandığıdır. Anlaşıldığı üzere gerek insanın doğrudan kendisini gerekse üçüncü şahıslar üzerinden toplumun belirli kesimlerini muhatap alan (هل) soru kalıbı inkâra odaklanmış, zihni kendi kabuğundan çıkarıp farklı bir açıdan düşünmeye ve sınırsız güç sahibi olan Allah'ın makamı ile sınırlı insanın konumunu ayırt etmeye yönelmektedir. Bu ayırım dengeli bir ruh halinin oluşumunda önemli bir aşamadır.

4.2. Nimetle Gelen Sorumluluğu İnkârın Eleştirisi

Dünya hayatında fertlerin ve toplumların selâmeti kendisine nasip edilenlerin ve bunların yüklediği sorumlulukların farkında olunmasına bağlıdır. Allah dünya hayatında varlık nasip ettiği tüm insanlara birtakım fiziksel ve ruhsal nimetler bahşetmiş, bunlar sayesinde dünya hayatını idame ettirmesini mümkün kılmıştır. Nitekim Kur'an'da dünyadaki çeşitli varlıkların örneğin ayın, güneşin, yıldızların, yağmurun, bulutların,

---

⁷⁵ Ebu Mansûr Abdu'l-Melik b. Muhammed Seâlibî, *Fıkhul-Lüga ve Sırrul-Arabiyye*, thk. Fâiz Muhammed (Beirut: Dâru'l-Kitab el-Arabî, 1993), 315.

rüzgârların, denizlerin, gemilerin, hayvanların insanların hizmetine sunulduğu vurgulanmıştır.⁷⁶ İlk çocukluk döneminde farkında olamasa da insan belirli bir algılama düzeyine eriştiğinde söz konusu yetkinliklerin ve imkânların kendiliğinden var olamayacağını idrak edebilir. Ne var ki içsel birtakım sâiklerin etkisiyle insan sahip olduklarının varlık sebebini salt kendi çabasında arayabilmekte ve bu şekilde düşünmeye uzun süre devam ettiğinde nimetin asıl sahibini inkâr etmek onda bir tür şartlanmaya dönüşebilmektedir. Kur'an'da insandaki bu ruh hali kendisine bahşedilen servetle haddini aşan ve nimetin sahibine nankörlük eden Kârûn örneği üzerinden açıklanmakta ve onun "*Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir*"⁷⁷ mealindeki sözleri nakledilmektedir. Hemen her ruhsal sapmada olduğu gibi nimeti inkârın da davranışsal sonuçları olmaktadır. İnsanlık tarihi nimeti inkârın eşlik ettiği ifsad örneklerine defalarca şahitlik etmiştir ve Kur'an'ın nüzul dönemi için de aynı durum geçerlidir. Kur'an, önu alınmadığında bireyi ve toplumu yıkıma sürükleyecek bu ruh halini içerisinde (م) soru kalıbı geçen ve cevap isteyen bir sorudan ziyade eleştirme işlevi gören anlatımlarla kırmaktadır. Konuyla ilgili

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ * وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ * وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ

"Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?"⁷⁸ ayetinde insanın bahsettiğimiz şartlanma yüzünden dünya hayatında inkâr edilmesi en imkânsız olanı bile görmezden gelebileceğine işaret edilmiştir. Ayette nimetler olarak sayılan göz, dil ve dudaktan kastın sadece bedenin organları değil, aynı zamanda dünyayı algılama gücü, algıladıklarını kelimelere dönüştürebilme ve dönüştürdüklerini başkalarına aktarabilme yeteneği olduğu belirtilmiştir.⁷⁹ Sonrasında gelen "*iki apaçık yol*" ifadesi bu görüşü destekler mahiyettedir, zira insan hayatına nasıl bir yön vereceğini tayin ederken ve

⁷⁶ Bu hakikatin ifade edildiği bazı ayetler için bk. İbrahim 14/33; en-Nahl 16/12,14; el-Enbiyâ 21/81; el-Hac 22/36; el-Fâtır 35/12; ez-Zuhruf 43/13; el-Câsiye 45/12,13.

⁷⁷ el-Kasas 28/78.

⁷⁸ el-Beled 90/8-10.

⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/377.

bu tayinin gereklerini davranışlarına yansıtırken bedensel ve ruhsal yetilerini birlikte kullanmaktadır. İnsanın her an gördüğü, bildiği ve kullandığı bu nimetleri inkâr etmesi ya da kendinin zannetmesi durumu ise sıradan bir algı yanılmasının çok ötesinde bir ruhsal karmaşanın yansımasıdır.

Ayette (ﷻ) soru kalıbının hemen ardından “biz” zamiriyle gelen özne Allah'tır. Tıpkı yeniden dirilmenin ispatında ve insana verilen nimetin hatırlatılmasında olduğu gibi burada da öznenin Allah olması, insanın söz konusu nimetlerin gerçek sahibi veya var edicisi olamayacağına işaret etmekte, bir yönüyle insana kendi sınırlılıklarını göstermektedir. Anlaşıldığı üzere bu ayetin muhatabı, kendi sınırlılıklarının farkında olmayıp azgınlaşan ve zulmü karşısında engel tanımayan insanlardır.⁸⁰ Zira ayetin geçtiği Beled suresinin başında bu düşüncedeki bir insanın, kendisine kimsenin güç yetiremeyeceğini ve yaptıklarını kimsenin görmediğini zannettiği, harcadığı mallar kendininmiş gibi övündüğü vurgulanmaktadır.⁸¹

Ayete göre kendisine verilenleri inkâr eden bir insan doğal olarak bunların gerektirdiği sorumluluklardan kurtulacağını zannetmekte; yapması gerekenlerden bilinçli olarak uzaklaşmaktadır. (ﷻ) soru kalıbının kullanıldığı ayette geçen “*vermedik mi?*” kelimesi insanın aslında bu nimetleri gördüğünü, bildiğini ve bilerek inkâr ettiğini vurgulamaktadır.⁸² Bedensel nimetlerin inkârı salt bir ruhsal sapma olarak kalmamakta, bilakis insanın hayat boyu tüm tercihlerine yön vermektedir. Ayetin devamının “*iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?*” şeklinde gelmesi düşüncemizi doğrular niteliktedir. İnsanın Allah'ın lütuf ve keremini tecellisi olan ve özellikle görme ve konuşma gibi çok önemli iki fiziksel yetkinliği mümkün kılan organları bütünüyle sahiplenmesi onda bâtil bir özgürlük algısına yol açmaktadır. Bu algıya göre varlığının tek sahibi olan insan o varlıkla ne yapacağına da sadece kendisi karar vermeli, ortaksız hâkimiyetini hayatın her alanında doyasıya yaşamalıdır. Oysa

---

⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/415.

⁸¹ Söz konusu vurguların geçtiği ayetler için bk. el-Beled 90/5-7.

⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/413.

vakıa bunun tam tersidir; insan fiziksel varlığını da ruhsal selâmetini de Allah'a borçludur ve bunun farkında olmalıdır.⁸³ Ruhsal denge olarak da ifade edebileceğimiz bu hal için insanın önünü görebilmesi, doğru ile yanlış ayırabilmesi ve tüm bunlar için de ilâhî rehberliğe muhatap kılınması gerekir. Bu noktada insanın nimetle birlikte bahsi geçen rehberliği yani apaçık iki yolun bilgisini niçin inkâr etme gereği duyduğu sorusu önem kazanmaktadır. Surenin indiği Mekke döneminde yaşananlar dikkatle değerlendirildiğinde, uzunca bir süre tekrar ettikten sonra şartlanmaya dönüşen inkârın aslında dünyevî bir hırsın ve menfaat arayışının sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilk dönem müşrik ve kâfirleri sınırsız servetlerine, güçlerine ve hazlarına kural getiren vahyi ve onu kendilerine ileten elçiyi reddetmişler, zulmederek edindikleri geçici galibiyetlerle kendilerine güvenin zirvesini yaşamışlardır. Böylesi bir ruh hali içerisinde iken (ﷻ) soru kalıbının geçtiği bu ayetle sarsılmışlardır. Bu ayetlerde Allah, "nimetin sahibi siz değilsiniz, benim!" mesajını tartışmaya mahal bırakmayacak bir anlatım üslubuyla vermiştir.

İnsana bahşedilen nimetin ve tercihe sunulan yolların vurgulanması ruhsal dönüşümle başlayacak bir davranış değişikliğini hedeflemektedir. Ruhsal yapısı ve davranışları dengeli insanlardan kurulu sağlam bir toplumu ifade eden *medeniyet* kelimesi *borçlu olmak* anlamına gelen *d-y-n* fiil kökünden türetilmiştir.⁸⁴ İnsan kalabalıklarını medeniyet haline getiren yani insanı medenî kılan da zaten bu borçluluk yani sorumluluk hissidir. Medeniyetten uzaklığın işareti ise insanın, sahip olduğu her şeyi kendinden bilmesi, kendini sadece bireysel menfaatleri konusunda borçlu ve sorumlu hissetmesidir. Ayetin geçtiği Beled suresinin devamında toplumsal sorumluluk, hissedilmesinin ve yerine getirilmesinin zorluğundan olsa gerek *sarp yokuşa* benzetilmiştir. Sarp yokuş yine surede belirtildiği üzere köleyi ya da ihtiyaç sahibi borçluyu borcundan kurtarmak, açlık ve yokluk zamanında yetimi, yoksulu

⁸³ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/151.

⁸⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), "d-y-n", 2/61-62. Râgıb İsfahânî, *el-Müfredâtü fî Garîbi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Marife, ts.), "d-y-n", 175.

doyurmak gibi davranışsal sorumluluklar ile iman edip birbirine sabrı ve merhameti tavsiye etmek gibi ruhsal sorumluluklardır.⁸⁵ Kendisi dışındaki insanların selâmetinden de sorumlu olduğu hissi, özellikle ayetin belirttiği fiziksel ve ruhsal darlık zamanlarında çok daha değerli ve anlamlı olmaktadır. İhtiyaç sahiplerinin gözetilmediği, sabır yerine gereksiz tepkilerin, merhamet yerine şiddetin savunulduğu toplumlarda kaosun önüne geçilemeyecektir. (ﻻ) soru kalıbının geçtiği bu ayette “Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?” buyururken Allah, insana bahşettiği nimetlerle adeta kendine yazdığı sorumluluğu yerine getirdiğini vurgulamakta; buna mukabil özellikle darlık zamanlarında zor imtihanlardan geçen kullara yardım etmeyerek üzerine düşeni yapmaktan uzak duranları ağır eleştirmektedir.⁸⁶ Görüldüğü üzere (ﻻ) soru kalıbının geçtiği ayetler insanı hem ruhsal olarak sağaltmakta hem de ona çeşitli davranış değişikliklerinin kapısını açmaktadır.

Kanaatimizce (ﻻ) soru kalıbının nimetin ve sorumluluğun inkârını eleştirmekte kullanıldığı ayetler modern toplumları yalnızlık psikozuna sürükleyen bencillik hastalığına dikkat çekmektedir. Bugün dünyada yaşanan ve milyonlarca insanın hayatını kaybedip bir o kadarının vatanından ayrılmak zorunda kaldığı savaşlar, insanları evlerine kapatan salgın hastalıklar ve tabi ki insanın tabiat karşısındaki aczini gözler önüne seren doğal afetler insanın insana olan ihtiyacını her geçen gün daha fazla gün yüzüne çıkarmaktadır. Böyle bir yaşamsal düzene sahip dünya hayatında insanın salt kendi çıkarlarına odaklanmış bir ruh haliyle mutlu olamayacağı açıktır. Dolayısıyla (ﻻ) soru kalıbının eleştirme amaçlı kullanıldığı ayetlerde hem bireyin hem de toplumun selim bir ruh haline yönlendirildiği söylenebilir.

Sonuç

Makalemizde belâğatin sadece bir kurallar bütünü olmayıp insan ruhunun farklı hallerini yansıtan ve aynı zamanda onu yönlendiren bir yapı olduğunu (ﻻ) soru kalıbı örneğinde göstermeye çalıştık. Belâgat

---

⁸⁵ Bahsi geçen sorumlulukların ifade edildiği ayetler için bk. el-Beled 90/13-17.

⁸⁶ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 23/153-159.

kapsamındaki bu anlatım ile ruhsal yönelimler arasındaki ilişkiyi incelerken ulaştığımız temel sonuç ise tüm edebî eserler kendilerini oluşturmakta kullanılan dilin özellikleri sayesinde zenginlik ve çok boyutluluk kazanırken söz konusu Kur'an olduğunda eserin ve ona konu olan ruh hallerinin de dili etkilediği yönündedir. Daha açık bir ifadeyle Arap dilinin belâgati insan ruhunun derinliklerini anlatırken kendisi de ondan etkilenmiş; Kur'an'la birlikte yeni anlamlar ve işlevler kazanmıştır. (ﷻ) kalıbındaki soru anlamının ispatlama, hatırlatma ve eleştirmeyi de içine alacak şekilde genişlemesi bu kazanımın örneklerinden biridir.

Kur'an'ın özellikle Mekkî sureleri, dönemin hızlı gelişmeleri nedeniyle ruhsal durumu çalkantılı insanlara hitap etmiştir. Zira nüzul döneminin ilk muhatapları yeni bir peygamber ve vahiyle birlikte içlerindeki yaşama ve ölüme dair karmaşık duygularla bir kez daha yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Medenî surelerde ise yıllardır alıştıkları hayat tarzından uzaklaşmaları, şimdiye kadar elde ettikleri haksız kazanımları bırakmaları ve yeni davranış kalıplarını benimsemeleri teklif edilmiştir. Her iki dönemde de karmaşık ruh hallerine giren insanlara sıradan bir dille hitap etmek ilahî hikmete ve maksada yeterince hizmet etmeyecektir. Bu nedenle onlara alışık oldukları dille fakat bu dilin kelimelerine ve belâgatine yepyeni anlamlar ve işlevler eklenerek hitap edilmiştir. Belâgat kuralları, Kur'an vahyi içerisinde sarsıcı ruhsal heyecanlara, farklı duygulanmalara, odaklanmalara ve düşünsel yönelimlere imkân veren kullanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıradan kelimelerle benzerinin getirilmesi imkânsız bir metnin oluşturulması nasıl ki Kur'an'ın mucizesi ise (ﷻ) soru kalıbı gibi bilindik yapılarla bu kadar çok yönlü ve derin ruhsal yönlendirmelerin yapılabilmesi de bir mucizedir. İnanmakta zorluk çektiği bir hakikatin ispatlanması, bilinçaltına ittiği bir durumun bilinç düzeyine çıkarılması ve yapısı gereği kendini her durumda haklı görmeye meyilli iken eleştirilmesi insan için aslında oldukça zor süreçlerdir. Nitekim (ﷻ) soru kalıbının geçtiği ayetlerde belâgatten yardım alınıp doğru ve güçlü yönlendirmeler yapılarak insanın bu süreçten mümkün olan en hayırlı sonuçla çıkması hedeflenmiştir. Gerek bireyin iyiliği gerek tüm insanlığın

selâmeti için en hayırlı sonuç da şüphesiz iman ve salih ameldir. Dolayısıyla belâgat ile ruhsal yapının birlikte değerlendirilmesi sadece belâgatin oluşum sürecinin doğru anlaşılmasını değil, aynı zamanda insanın kendi yapısal inceliklerinin doğru analiz edilip manevî problemlerin çözümünde en uygun yöntemlerin ortaya konabilmesini mümkün kılacaktır. Zira bu soru kalıbının, üzerinde düşünüldükçe artan çağrışımları belirli istisna insanların münferit ruh hallerini değil, tüm birey ve toplumları şamil bir içsel yapıyı gün yüzüne çıkarmaktadır.

Ayetlerde her insanın yaşaması muhtemel şartlanma, unutmaya ve görmezden gelme gibi ruhsal durumlara karşı (هل) kalıbıyla gerçekleştirilen yönlendirmelerde muhatap farklı olsa da sonuçta ortaya konan hakikat hep Allah'ın sıfatları ve fiilleri ile ilgilidir. Buradan hareketle, bahsi geçen soru kalıbının insan ruhunda doğru bir Yaratıcı tasavvuru oluşturmaya yönelik olduğuna ve bunun yapılamadığı takdirde dünya hayatının hem fert hem de toplum açısından ifsada sürükleneceğine işaret edilmektedir diyebiliriz. (هل) soru kalıbının Mekki surelerin yanı sıra, somut davranışlara daha çok yer verilen Medeni surelerde de geçmesi imandan sonra gelecek salih amelin önemine vurgu yapması açısından manidardır. Bu durum belâgatin, insanın bedeniyi ve ruhuyla bir bütün olabilmesini hedeflediğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, Sahip. *Kur'an'da İstifhâm Üslûbu*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Akyüz, Vecdi. *Arapça'da Fiil Kipleri ve Yardımcıları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Bayrakdar, Nazım. "Klasik Koşullanma Kuramı ve Din Eğitimi". *Ekev Akademi Dergisi* 22/74 (Bahar 2018), 239-268.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdükâhir b. Abdirrahman b. Muhammed. *Dalâilu'l-İcâz*. Kahire: Dâru'l-Medenî, 1992.
- Cürcânî, es-Seyyid Şerîf Alî b. Muhammed. *Kitâbu't-Tarîfât*. İstanbul: İhtar Matbaası, 1308.
- Dağdeviren, Alican. *Kur'ân-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

- Demirbaş, Servet. *Tefsir-Mantık İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2002.
- Durukan, İbrahim. "DEHB Olan Çocukların Annelerinde Depresyon ve Anksiyete Düzeyleri ile Kullanılan Başa Çıkma Yöntemleri: Bir Ön Çalışma". *Anadolu Psikiyatri Dergisi* 9/4 (2008), 217-223.
- Ebu'l-Faḍl, Muḥammed b. Mukrim b. Alî b. Aḥmed b. Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut, 1987.
- Ersever, Hakan. "Öğrenilmiş Çaresizlik". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 26/2 (Ağustos 2019), 621-632. <https://doi.org/10>
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. nşr. Muhammed Ali Beydûn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Aşûr, Muhammed b. Tahir. *Tefsîru't-Tahrîr ve Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tunîsiyyeti, 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Lümâ fi'l-Arabiyye*. thk. Hamid el-Mümin. Beyrut, 1985.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *Sırru Sanâati'l-îrab*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Fâris, Ebu Hüseyin Ahmed. *Mûcemü Mekâyisu'l-Lüga*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ciyî, 1991.
- İbn Hişâm el-Ensârî. *Mugni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eâib*. thk. Mazîn el-Mübarak. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992.
- İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredâtü fi Garîbi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2018.
- Karasakal, Şaban. "Kur'ân ve Psikoloji İlişkisi Üzerine". *Turkish Studies* 8/12 (Fall 2013), 679-692.
- Kayapınar, Mustafa. *Belâgatte Talebî İnşâ*. Epub: İksad Publishing House, 2021.
- Khalafallah, Muhammad. "'Belâgat'ın Sırlarında Abdülkahir'in Teorisi: Psikolojik Bir Yaklaşım". çev. Ömer Kara. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/17 (Bahar 2011), 627-631.
- Kılıç, Hulusi. "Belâğât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383.

- İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kömürcü, Kamil. *Mantiğa Giriş*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- Lebedî, Abdurraûf Saîd Abdulganî. *Hemzetü'l-İstifhâm fi'l Qur'ânî'l-Kerîm*. Ürdün: y.y., 1992.
- Râzi, Fahrüddîn. *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ġayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1990.
- Seâlibî, Ebu Mansûr Abdu'l-Melik b. Muhammed. *Fıkhu'l-Lüga ve Sırru'l-Arabiyye*. thk. Fâiz Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kitab el-Arabî, 1993.
- Seyyid Kutub. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 1980.
- Sîbeveyhî, Ebu Bişr. *Kitâbu Sîbeveyhî*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hanecî, 1983.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebîbekr Celâleddin es-. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Rîyb el-Bugâ. Dîmeşk: Dâru'l-Ulûmi'l-İnsaniyye, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân*. 26 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Meâni'l-Kurân ve İrâbuhu*. thk. Abdülcelîl Abduhu. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Zemahşerî, Cârullah Maĥmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl*. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abikân, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *Esâsu'l-Belâga*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1992.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'Arabiyye, 1957.